

АБИТУРИЕНТСКИТЕ БАЛОВЕ ПРЕЗ 60-те г. на ХХ в. (ПО ПРИМЕРА НА СЕЛИЩЕ В БЛИЗОСТ ДО СОФИЯ)

THE GRADUATION BALLS DURING THE 1960s (THE CASE OF A VILLAGE NEAR SOFIA)

Соня Средкова (Sonia Sredkova)

Abstract

Proms are among the least studied topics by Bulgarian ethnologists and folklorists. The article traces the origins and development of proms in a small village near Sofia. It is an illustrative example of the regime's success in the 1960s due to the increased influx of incoming residents linked with the principal livelihoods – mining and metallurgy. A newly established high school, young teachers and students set forth the tradition of celebrating the event.

Keywords: prom, high school graduates, sending graduates, 60s of the 20th century

В пандемичното време, свързано с ограничения и по-дълъг престой вкъщи, прелиствах албуми на родителите ми, които са били преподаватели в училището на село Бухово и попаднах на снимки на абитуриентски балове от 60-те години на ХХ век. Аз съм учила в същото училище и по стечение на обстоятелствата съм присъствала на някои от баловете, но спомените ми са фрагментарни и са свързани по-скоро с подготовката на събитието. Ще се опитам да очертая как се осъществява идеята за тържеството от зараждането му в училището и промените, които настъпват бързо през десетилетието на фона на поминъка, оформящ спецификата на селището.

Литературата по темата е сравнително ограничена. Абитуриентските балове са слабо проучвани от нашата етнографска наука с изключение на няколко разработки (Беновска-Събкова 2000; Тодорова 1998; Станоев 2015; Страхилова 2017). Податки за абитуриентските балове има и в регионални и краеведски изследвания. Те се отнасят към обредите на жизнения цикъл, които имат и календарен аспект, свързани са традиционно с 24 май, но не винаги съвпадат с датата на празника. Връзката между баловете и празника на 24 май е секуларна, както отбелязват Г. Симеонова и М. Беновска, и се основава на гражданското

честване на празника като ден на славянската писменност и култура (преди) (Беновска 2000: 132; Симеонова 1994). Теренни материали за абитуриентските балове липсват и в архива на ИЕФЕМ, с малки изключения, когато са събирани материали в малки градове за празничния календар (Копривщица, Трявна). Аз използвах учителски албуми и разкази на 5 преподаватели и 20 ученика от 60-те години на 20 век, завършили местната гимназия, краеведски изследвания, училищни брошури, материали от периодичния печат и интернет. Приложени са методите на структурираното и полуструктурираното интервю.

Период

60-те години на 20 в. са много динамични както по света, така и в България. Изследователите отбелязват, че през десетилетието протичат едни от най-бурните събития и граждански протести в историята на човечеството. Без да се отклонявам много, ще посоча някои от тях: революцията на Фидел Кастро в Куба, управлението на Джон Кенеди, изграждането на Берлинската стена, активизирането на движенията за граждански права, Пражката пролет, отхвърлянето на монархията в Гърция, културната революция в Китай. У нас се затвърждава управлението на Тодор Живков (1962–1989), който през 1962 г. става председател на Министерския съвет, а по-късно на Държавния съвет. По този начин е възстановен едноличният контрол върху властта и един човек заема двата най-важни поста в страната (Баева, Калинова 2011: 144). В началото на 60-те години още веднъж се потвърждава традицията съветските решения да се дублират в други източноевропейски страни. Новата програма на КПСС, приета на XXII конгрес – 1961 г. предвижда за 20 години да бъде създадена материално-техническата база на комунизма. Така, в основни линии щяло да бъде построено комунистическото общество. Тези насоки се преповтарят и в директивите на Осмия конгрес на БКП.

Поминък и селище

В съответствие с решенията на Осмия конгрес и с цел ускорена индустриализация приоритет има тежката промишленост. В началото на 1960-те години се изгражда най-големият Металургичен комбинат в България – Кремиковци, разположен в непосредствена близост до с. Бухово. Строежът на металургичния комбинат започва през 1960 г., а през 1963 г. са пуснати първите производствени мощности и предприятието става работно място на 35 000 души. В съзвучие с партийната политика тогава¹ с цел извършване на промишлена революция в страната и за да се преобърне аграрната насоченост на икономиката планираният капацитет е увеличен, а сроковете за изпълнение – съкратени. Ускорената динамика на процесите се дължи на стремежа за стопански скок по модела на китайския „голям скок“ или „скок напред“ (Баева, Калинова 2011: 148). Ще отбележа, че български и съветски специалисти възразяват срещу изграждането на комбината

¹ <https://www.vesti.bg> Историята на „Кремиковци“ deja viu за управленци и металурзи 6.1.2008

поради смесения състав на кремиковската желязна руда, липсата на подходяща технология за използването и и отдалечеността от пристанища.² Нерентабилното предприятие черпи големи дотации от държавния бюджет, капацитетът му надхвърля потреблението в страната, използва се голямо количество питейна вода и е основен замърсител на въздуха, особено в разположените в непосредствена близост до него селища, едно от които е проучваното (Бухово в превод от турски означава хубав, чист въздух³). Голяма част от буховчани, родители на абитуриенти, намират трудовата си реализация там, където получават по-добро от средното за страната трудово възнаграждение. Другият основен поминък в селището е свързан с добива на уран⁴ още от 30-те години на 20 век. През 1991 г. се слага край на уранодобива с Постановление № 163. Активният добив по времето на социализма отново е под прякото ръководство на съветски специалисти и в годините на разцвет през 60-те години там са работили около 5000 човека. Добивът на уран е бил секретен, а производството се е водило стратегическо. С урана от мина Бухово СССР извършва първия си ядрен опит.⁵

Спрях се малко повече на новопоявилите се поминъци, наред с традиционното скотовъдство (Марангозов 2003: 9), за да подчертая, че селището е ярък пример на социалистическата представа за модерно селище, в което няма безработица, а се търсят работници за все по-разширяващите се производства в ураниевата мина и Кремиковци (Христов 2007: 39–40). Там намират реализация и голяма част от абитуриентите, непосредствено след завършване на средно или висше образование. Според местен управленец

*„жителите на селището са „много интересен конгломерат от хора, дошли са от цяла България, както се казва. Като една малка „Америка“ сме. Като започна развитието на „Редки метали“ и „Кремиковци“ натук се насочват българи от къде ли не. Много амбициозни хора от цялата страна идват. Бухово се изпълва с инженери, с интелигентни, амбициозни карьеристи...Те зарязват земята, полето, родната къща, правят го с някакви надежди, може би най-голямата им мечта е била да придобият софийско жителство. От местното население остава само една трета. В разгара на функционирането на националните обекти тук беше вавилонско стълпотворение – 12000 жители. Имаше живот. Обаче след 10.XI.1989 г., след падането на старата система, настъпи трагедията. Ликвидираха уранодобива и редки метали”*⁶.

² www.dw.com>Н.Цеков Дългото сбогуване с НРБ//Дойче веле11.I.2015

³ <https://www.banker.bg>>Урановите пасбища на Бухово 6.VIII.2005

⁴ Находището на уран в района е най-голямото у нас. <https://www.banker.bg>>Урановите пасбища на Бухово 6.VIII.2005

⁵ <https://www.vitoshanews.com>>Интервю на Милен Димитров с кмета на Бухово Тодор Димитров 27.II.2020

⁶ <https://www.vitosha.news.com>> Тодор Димитров С общи усилия ще направим града ни по-добро място за живот 26.II.2020

Училище

С този разцвет и увеличаващия се брой жители и деца се свързва и изграждането на по-голяма и модерна училищна сграда (2021 г. се навършиха 140 години от основаването на училището в селището). През 1952 г. започва изграждането и съответно разкриването на гимназия и назначаването на учители, повечето от които са съвсем млади, току-що завършили университета и са с няколко години по-големи от възпитаниците си (Ценкова, Д., З. Дамянова, Д. Цветков 2001: 2). Училището трябва да захрани с кадри местните производства и затова през 1962 г. се въвеждат производствени специалности – автомонтъори, стругаро-фрезисти, шлосери. Учебната практика се провежда в комбинат „Кремиковци“ и поделенията на фирма „Редки метали“. През същата година е открита и първата учебна работилница в училището, която е предназначена за металообработване. Броят на учениците и паралелките расте, а първият организиран абитуриентски бал е през 1960 г.

Бал

Какво е „бал“ и кога се провеждат първите абитуриентски балове?

Най-популярното определение за „бал“ е: събиране на едно място за танци на много хора, обикновено от висшето общество. Мястото на събитието обикновено е голяма, добре осветена зала. Класическите балове се отличават с тържествена обстановка, строг етикет и класически танци като валс или танго.⁷ Баловите се провеждат от Средновековието до днес, но апогеят им е през Ренесанса. Първият бал за който има сведения е в Амиен през 1385 г. по случай брака на Шарл VI и Изабела Баварска. Мария Медичи въвежда баловите с маски, те се разпространяват в цяла Европа и стават част от придворните празненства. Както при повечето неща, свързани с модата, Париж дава тон на облеклото, музиката, танците, украшенията. В Русия например баловите започват по времето на Петър Първи. У нас първият бал се свързва с Александър Батенберг, който инициира новогодишен бал в края на 1879 г. в двореца с елха, подаръци и сладкиши. Един месец след това е първият светски бал с танци – валс, кадрил, руска мазурка и хор.⁸

Няма точна информация откога започват да се провеждат първите абитуриентски балове у нас. В следвоенните години и през 50-те г. на XX век тържествата са скромни (Станоев 201: 291). Според приетото определение абитуриентският бал е празненство, което се организира по повод завършването на даден гимназиален випуск.⁹ Абитуриентски балове се провеждат и в други страни – САЩ, Швеция, Великобритания и т.н. и имат характер на ритуал на

⁷ <https://bg.m.wikipedia.org>

⁸ <https://www.jenatadnes.com>>16.10.2018 Невена Борисова Първите балове у нас-пищни тоалети, мазурка, валс и хоро; <https://tribune.bg>>9.2.2020 Роберта Колева София през вековете Балове и други танцови забави.

⁹ <https://bg.mm.wikipedia.org>>wiki

преход. Според Арнолд ван Женеп ритуали на преход са онези ритуали, които съпровождат всяка промяна на място, състояние, социално положение или статус (Genep 1960). Ритуалите на преход се определят и като „ритуали на житейска криза“ и се прилагат в моментите, когато индивидът се отделя от една среда и се интегрира в нова, обикновено повишавайки социалния си статус (Крейпо 2000: 122), т.е. той е на границата между дете и възрастен – вече не е дете, но все още не е и възрастен (Страхилова 2017: 301). Както отбелязва М. Беновска, в годините на социализма баловете се превърнаха от събитие със значение за определени социални групи (не всички завършват средно образование) в стереотипен елемент от социализацията на преобладаващата част от хората. Те, вероятно, пак според Беновска, водят началото и първообраза си от церемониите при завършването на по-престижни колежи и лицеи от края на XIX век (Беновска 2000: 31).

В с. Бухово първият бал се е провел през 1960 г. В предишните години е имало малко на брой випускници и не са организирани балове. През 60-те години в страната се копира, привнася изпълнението на серенади под прозорците на любимите учители¹⁰. Серенадите се правят няколко поредни вечери и завършват непосредствено преди бала. Те са по-популярни в крайморските селища, но има и инцидентни изпълнения в миньорското селище. Песните се пеят на живо от абитуриентите в съпровод на китара. Репертоарът е свързан с любимите песни на преподавателите, най-често на български естрадни изпълнители. Нерядко преподавателите канят у дома възпитаниците си и ги черпят. В последния учебен ден някои от момчетата подражават на наложения в по-големите градове модел да надписват униформените си ризи. По-точно съучениците им изписват имената си за спомен върху униформената дреха. Може да се каже, че подобни прояви са били спорадични и тогава са се практикували от ограничен кръг зрелостници.

Последният учебен ден е строго планиран и организиран. С кратка програма и много цветя абитуриентите се изпращат от учениците в началния и средния курс; директорът чете напътствено слово; поздравления има и от класните ръководители; правят се много снимки, а самите абитуриенти раздават и надписват предварително подготвените свои снимки на класния и съучениците си. Тогава се заражда традицията класният ръководител да прави малка почерпка (коктейл) за класа си в големите коридори пред класната стая. През следващите години това малко празненство се утвърждава и разнообразява. (З. Д., ж., вип. 1968).

На 24 май манифестират всички абитуриенти в цивилни дрехи като знаменосците и техните асистентки са в официално облекло със задължителен дрескод с триколюрни ленти и бели ръкавици. Предаването на знамето на следващия випуск е стандартна церемония по традиционно утвърден ред, която символично дава пътя на новото начало за абитуриентите и е последният им „анга-

¹⁰ <http://bgspomen.com>>2015/10 Абитуриентските балове през годините; <https://uchiteli.bg> 18.05.2015 Абитуриентските балове през социализма

Снимка 1 – Последен учебен ден, випуск 1960 г.

жимент“ към училището. Понякога има и изключения, една от абитуриентките (випуск 1964) предала знамето с бална рокля, защото не могла да се преоблече след бала, тъй като живеела в съседно селище – Сеславци: „Аз с бална рокля предавам знамето, това е най-яркият ми спомен“ (М.Ф., ж., вип. 1964). За моя изненада това се приело еднакво добре и от класния ръководител и от училищното ръководство. Информацията не беше потвърдена от другите респонденти (ученици и учители не си спомняха за случая).

Денят на бала е на или непосредствено след 24 май, рядко преди тази дата. Във всички випуски на училището преобладават момичетата. Класовете са големи, често надхвърлят четиридесет човека. Ще отбележа, че в гимназията учат деца от съседни селища – Яна, Равно поле, Сеславци, Желява, Елешница, Горни Богров, Кремиковци, Чурек, които се придвижват с междуселищни или миньорски автобуси (най-актуалният тогава транспорт) или кой както намери. Някои ученици от по-далечни селища живеят в общежитие (сградата на старото училище) в Бухово.

В организацията на бала участват ученици, учители, родители, родителският комитет, дружинният ръководител (Ц.Л., м., вип. 1960, Т.Г., ж., вип. 1966). „Най-активни си бяхме ние, абитуриентите“, подчертава комсомолската активистка А.М. (ж., вип 1961). Част от организацията е свързана с осигуряване на място за събитието, продукти и меню, (особено до средата на 60-те години), музикални записи или жива музика, подготовка на викторини, а в последните години на 60-те и на конкурси, както и осигуряване на транспорт, когато баловете се провеждат в София.

Подготовка за бала

Подготовката на бала започва месец – два преди събитието, за разлика от по-късните години, когато се отделят много повече време и средства за това. За отбелязване е, че по-голяма част от абитуриентите от Бухово нямат финансови затруднения, тъй като родителите им са с добре платена работа, ако работят в мината или в Кремиковци:

„Народът вземаше голяма пара, заявяват носталгично част от буховчани – миньорите получават по 1200, 1500 лева на месец, храната е по специална разкладка, като за подводничари и летци, за соца това бяха космически пари, докато в ТКЗС – тата дневната надница беше 1,20 лева”.¹¹

Повечето респонденти изразяват мнение, че абитуриентският бал е повече женски празник, тъй като до 1.01.2008 г. мъжете имат свой ритуал на преход – войнишкото изпращане. За отбелязване е, че възприемането на абитуриентския бал като женски ритуал и асоциирането му със сватба не е чуждо на много от хората. Облеклото има основно значение при промяната на статуса на момичето – ученичка в пълноправна девойка (Страхилова 2017год :308). В края на 40-те и през 50-те години на XX век от социалистическата жена са изтрили някои белези на нейната женственост. През разглеждания период, т.е. от 60-те години нататък в някаква степен се изоставя посоката на пренебрегване на женствеността и има повече податки за мода в женските списания (Мухарска 2011: 326). Осигуряването на дамския тоалет най-често се осъществява чрез групово търсене – момичетата по-често с приятелки, по-рядко с родители, се насочват към столицата в търсене на платове. Конфекцията е по-скоро дефицитна, но се купуват и готови тоалети от ЦУМ, ЦНСМ (Център за нови стоки и мода) или фирмения магазин на завод „Витоша” – за младежите към края на 60-те години. За особено престижно се смята доставянето на готов тоалет от други страни – Чехия, Германия. В тази връзка са ценени контактите с международни шофьори или работещите в Тексим. Активизират се в максимална степен мрежите от социални връзки за изготвяне на облекло и набавяне на аксесоари (Станоев 2015: 289). Търсените и популярни за бални дрехи платове са жоржет, тафта (шумящ, лъскав, гладко изтъкан плат от копрени или синтетични нишки), шантунг (копринен плат с удебелени нишки), кадифе с тафта, гладко кадифе, естествена и изкуствена полиестерна коприна, найлон и дидерон, ламе, определяни като „рожба на новата химия”.¹² Избират се светли тонове – бяло, бледо розово, резеда, светлосиньо, цикламено, често към роклите има и фусти от тюл. Шивачките са местни – от Бухово, Сеславци, Яна, Богоров, в зависимост от местоживеенето на абитуриентките, които правят поръчки и в селищ-

¹¹ <https://vitosha.news.com>>26.2.2020: <https://segabg.com> 23.02.2016

¹² <http://bgspomem.com>>2015/10

ните шивашки цехове: „повечето момичета от класа си поръчахме роклите в местния цех, така гледахме да не се повтарят много цветовете и моделите, да не сме съвсем по калъп, и класната, и тя там си поръча рокля за бала“ (Е.М., ж., вип 67). Малко девойки и младежи използват услугите на столичните шивачи. Особено са ценени услугите на близки родственици, жени – завършили стопанско училище, които освен ушиването на тоалет могат да направят и прическа: „как и завиждахме на Зоя, майка и е завършила стопанското училище и всичките и приятелки нагласи за бала“ (Н.В., ж., вип. 1960). Търсят се модели и кройки от списания „Жената днес“, „Прамо“, „Бурда“, „Некерман“ (дефицитни и търсени списания са последните две). Модата през 60-те години, както отбелязват специалистите, се диктува от Лондон, а не от Париж. Тоалетите са с трапецовидна форма, буфан ръкав и дължина около коляното, прави или рязани в талията. Момчетата се стремят към изчистено облекло, колкото по-семпло е облеклото, толкова по-мъжествен е абитуриентът (Страхилова 2017: 304). „тъмно и бяло, като за мъже, а и пазарът беше дефицитен“ (А.Ф., м., вип 1964). Те са с еднотипни тъмни костюми, много рядко се избират костюми в по-светли тонове, панталоните са тип кюнци, съчетани със светли ризи с висока яка, с вратовръзки, тесни и дълги, тип въже.

Обувките като „по калъп“ са само тъмни за момчетата и бели и черни за момичетата. В началото на 60-те години се практикува „заемането“ на официални обувки за празника. „Мойта съученичка Бистра, чиито родители работеха в Алжир ми даде от нейните обувки за вечерта, тя имаше повече възможности“ (Н.В., ж., вип. 60). Обувките са с висок ток, остри и повечето момичета носят официални обувки с такава височина за първи път, трудно или до време спазват етикета и обуват цвички или гуменки, които присъстват задължително в дамските чанти, в същия цвят или в контраст с обувките (Л.Р., ж.вип. 1963). „Колко смешни сме били“, спомня си с умиление тогавашна абитуриентка (Т.Р., ж., вип. 1963). Ето разказът на абитуриент от випуск 1964 г.: „вуйчо беше шивач и уши сивосиния ми костюм един ден преди бала, бях с черни, дълги и остри трандафори, мислих че ще впечатля момичетата от класа, то при 8 момчета и 34 момичета от нашия клас, имах шанс“ (А.Ф., м., вип. 1964).

Прическите са тупирани, независимо дали косата е дълга или къса, модни са буклите, коковете тип „кошер“ или „купа сено“, втъканите в тях диадеми и коронки, косите не се боядисват.¹³ Направата на прическите варира от самостоятелност, особено за момичетата от 60-ти и 61-ви випуск, или някоя по-сръчна майка на съученичка подготвя няколко приятелки „майка на Зоя ни фризира“ (Н.В., ж., вип. 1960), до посещение на местна фризьорка, чиито график е препълнен „ходихме при Дора, тя си беше емблема за Бухово“ (Т.Г., ж., вип. 1966). Част от девойките се насочват към софийски фризьори, особено през втората половина на 60-те години. В много от разказите се долавяше вълнението, че момичетата могат да закъснеят, а някои са и закъснявали за бала след посеще-

¹³ <https://uchiteli.bg>.18.05.2015 Абитуриентските балове през социализма

ние при фризьор в София, заради нередовен транспорт и трудно придвижване (М.Ф., ж., вип. 1964). Подобни вълнения не изпитват момчетата, които рядко посещават фризьор за събитието.

Накитите и бижутата са доста семпли. Част от девойките използват наследствени бижута (пендари от бабите), купуват или получават обикновено сребърни бижута, които да подхождат на балния тоалет. Много рядко, към края на 60-те години се прави специална поръчка на златни бижута (пръстен, колие, обеци), което е по-типично за периода на 70-те години и след това.

Част от девойките не се гримират изобщо, а за останалите гримът е доста семпъл. Дефицитът в козметичния пазар, (както и в останалите), прави особено търсени и желани като подаръци крем „Нивеа”, полските парфюми „Бич Може”, „Алисия”, или особено търсения български парфюм „Джулия”, произвеждан за износ и осигуряван с „връзки“.

В деня на бала рядко се канят гости, за разлика от периода на 70-те години и след това. Подобна тенденция отбелязва и Станоев за периода на 50-те години на XX век (Станоев год : 292). В някои семейства на ученици, живеещи в съседните селища, идват близки роднини със скромни подаръци, а родителите на абитуриентите ги черпят с кекс, баници, домашни сладкиши и напитки: „майка събра родата на нея и на татко на двора в Равно поле. Така си беше и те ги канеха като завършиха техните деца“ (Т.Р., ж., вип. 1963).

Придвижването до мястото на събитието е най-често пеша, използва се и междуселищен транспорт за тези, които не живеят в Бухово (М.Ф., ж., вип. 1964; Ц.Л., м., вип. 1960) или много рядко ги докарват автомобили, които събират по няколко човека от селото. Няма практика да се взема класният ръководител от дома му. Даже и след 1967 г., когато баловете вече се преместват в София, не малка част от абитуриентите се придвижват с градския транспорт или с актуалните соц – автомобили – Трабант, Москвич, Жигули (В.К.ж., вип. 1967). Комбинират се по няколко човека и споделят пътуването, за разлика от 70-те години и след това: „пътувахме с Трабант до София – аз, Атанаска и Славка, но се върнахме с автобус“ (В.К., ж., вип. 1967). Неколцина младежи от всеки випуск пристигат на бала с мотори и събират погледите и одобрението на останалите съученици „как му завиждах на Христо Василев, с мотор дойде и всичките момичета него гледат“ (А.Ф., м., вип. 1964). Младежите пристигат на бала самостоятелно, рядко девойките са придружени от кавалери.

Мястото, където протича балът, търпи динамични промени, вероятно и поради факта, че все още няма утвърден регламент и няма приемственост от миналото. Първият абитуриентски бал през 1960 г. е във физкултурния салон на училището (А.М., ж., вип. 1961). След две години тържеството се провежда в големите и просторни коридори на сградата на училището. В търсене на подходящо място се предлагат и зали от културния дом на Бухово, но административни неуредици препятстват начинанието. В средата на 60-те години балът е организиран в т.нар. Руски стол на предприятието „Редки метали” – най-добрият в селото, място с ограничен достъп за външни посетители, в което се

Снимка 2 – Бал в училищната сграда, випуск 1960 г.

хранят руски и украински специалисти, командировани в България. Подобно отваряне за външни посетители се възприема като успех от всички в селищната общност. След 1967 г. баловете се правят в софийските ресторанти на хотелите Рила и Плиска (З.Д., ж., вип. 1968, В.К.; ж., вип. 1967). Тържествата се провеждат заедно с други софийски училища и са база не само за забавление, но и за сравнение и анализ на тоалети, музикални предпочитания и т.н. Тогавашните абитуриенти приемат като значително събитие напускането на селището за бала и като разчупване на стереотипи, което ги кара да се чувстват по-свободни в поведението си.

Няма твърдо установен сценарий на бала. Всеки випуск може да изработи собствен, като включи и някои задължителни елементи – например приветствия от училищното ръководство и класния, изказване на благодарност от страна на зрелостниците и т.н.

Част от местата за настаняване са регламентирани. Училищното ръководство, учителите (поканени са всички, включително и началните учители и преподавателите от прогимназията), партийният секретар и отличниците се настаняват на централната маса. Често пъти абитуриентите нямат определени места и сядат на приятелски групи „или едно момче кавалерства на една маса с няколко момичета, кавалерите са дефицитни“ (Т.Г., ж., вип. 1966). При баловете, организирани в ресторант, визитки и разпоредители контролират местата, които пак са определени според желанията на абитуриентите.

Празничното меню също е задължителна част от тържеството, независимо къде се провежда то. Когато балът е в училищната сграда най-често се използ-

Снимка 3 – Първи бал извън училищната сграда, випуск 1964 г.

ва ресурса на местното ТКЗС, откъдето се купуват агнета или друг вид месо (Ц.Л., м., вип. 1960). Приготвянето на тържествената вечеря е възложено на готвачки, майки на абитуриентите. Много активно е участието на родствения кръг на зрелостниците при подготовката на трапезата. Бащите осигуряват напитките – бира, вино, безалкохолни; координатор възлага на другите близки да направят десерти, салати. Част от родствения кръг се ангажира със сервирането или го правят готвачките. Трапезата е някак „по домашному”. Абитуриентите подготвят украсата в сградата и местата за настаняване. Така семействата на зрелостниците се включват в тържеството и стават неделима част от него. През втората половина на 60-те г. на XX век тържеството се провежда извън училището – в ресторанти в селището или столицата. Родителите са по-дистанцирани от него и абитуриентите нямат толкова активно участие, както в предишните години, когато съчетават в някаква степен ролята на домакини и гости. Момчетата си спомнят как са носили допълнително алкохол и са пушили, за да подчертаят „израстването“ и сладостта от нарушаване на забраната (А.Ф., м., вип. 1964). Този вид обредно поведение чрез имитация е един вид съобщение пред общността, че младежите вече са съзрели и чрез тези символи на мъжественост са преминали в друга социална група (Страхилова 2017: 313,314).

Музикалният фон на тържеството е свързан с песните на актуални изпълнители на българската естрада – Емил Димитров, Лили Иванова и др. Много предпочитани в началото на 60-те г. са и песните на Рита Павоне (А.Ф., м., вип. 1964; М.Ф., ж., вип. 1964). Когато балът е в училищната сграда, музиката е на запис или се ангажира оркестър от местното поделение или от съседните сели-

ща. Когато баловете са в столицата, се разчита на ресторантските оркестри, в тяхно изпълнение се слушат на български и песни на Бийтълс и Елвис Пресли. Танцуват се хора (в началото на 60-те), румба, валс, танга, леткис, боса-нова, ча-ча (З.Д., Ж., вип. 1968). В столицата се налага и новият танц и-ха-ха по музика, композирана от Димитър Вълчев. Целта е да се разпространяват български танци в противовес на западните, за да се отговори на търсенето на младата публика и българския консуматор. На финала на бала, свързан с разходка в буховския парк през нощта или на зазоряване младежите танцуват туист и слушат Елвис Пресли. За тези „бунтарски“ прояви акцентираха в разказите си выпускниците от средата на 60-те г. на XX век.

Освен с музика и танци, развлекателната част продължава със забавни викторини, които са придружени с награди. Викторините се подготвят от зрелостниците и имат познавателен характер, понякога участва целият клас и има подаръци за всички по подобие на коледните и новогодишни тържества, когато с томбола се определя кой на кого да връчи подарък. Някои от бившите абитуриенти все още пазят като сантиментален спомен получените награди (Т.Р., ж., вип. 1963; З.К., ж., вип. 1968). В два от випуските викторината се подготвя от дружинния ръководител¹⁴, или тя е допълнителна, за да се подчертае участието и приноса на цялото училищно ръководство.

След 1967 г., когато абитуриентските балове се провеждат в столични ресторанти се провежда конкурса „Мис Бал“. В ресторанта, както споменах преди, има абитуриенти от Бухово и столични училища. Пред 1968 г. конкурсът е донякъде импровизиран, журито е изцяло от учители, а наградата е букет от карамфили. Победителката в конкурса е комсомолска активистка от Бухово. „Случайно съвпадение“ (З.Д., ж., вип. 1968) – сподели тя, но и през следващите години момичета от селищата често са победителки в конкурсите за радост на училищната общност.

Въпреки официално наложената забрана да не се правят подаръци на класния ръководител (можело е да се подаряват само цветя) повечето випуски връчват подарък на класния си ръководител. В началото на 60-те години обикновено подаръкът се връчва дискретно – в навечерието на бала или след него, но към края на десетилетието вече е част от сценария на абитуриентската вечер. Изборът на подарък и неговата покупка се възлага на момичета от класа, които имат контакти в търговската мрежа или са по-креативни. Подаряват се бижута, кутии за бижута (такава пази и майка ми), картини (най-често на мъж), книги, албуми. Подаръкът е придружен от снимки на учениците, надписани по специалния повод. Задължителни са цветята и общите снимки за спомен след връчването на подаръка.

Балът приключва призори или в зависимост от работното време на ресторанта. Както отбелязва Станоев заключителен ритуал след бала е абитуриен-

¹⁴ Дружинният ръководител е част от структурата на пионерската организация „Септемврийче“. Той води политическата просвета сред учениците и се занимава с извънучилищни дейности. Длъжността е закрита след 1989 г.

Снимка 4 – Пред паметника в София випуск 1968 г.

тите да се отправят към емблематични места на градското пространство, за да посрещнат слънцето (Станоев год: 290). В Бухово през 60-те години на века имаше много добре поддържан парк. Някои от випуските се събират там и преди бала и тръгват заедно към определеното място. Така паркът бележи началото и края на бала. Младежите са шумни, викат, пеят, люлеят се на люлки, танцуват туист „минахме през парка и се спряхме до шадравана с рибките, много се забавлявахме, ходихме на тумби“ (А.Ф., м., вип. 1964). Разходката приключва зад Културния дом, който е в центъра на селището и в началото на парка „там се събирахме, там се и разделяхме“ Т.Г., ж., вип. 1966). Когато баловете се провеждат в София, разходката е в Парка на свободата, сега Борисовата градина, и започва или завършва пред паметника на Съветската армия в зависимост от мястото на бала (хотел „Плиска“ или хотел „Рила“).

Абитуриентите в Бухово не са организирали т. нар. втора вечер през 60-те години и тя става актуална в началото на 70-те. Абитуриентите се събират през различни интервали от време. Едно от задължителните събирания е по повод връчването на дипломите, най-често в началото на юли. Дипломите са връчвани тържествено в сградата на Културния дом от директора, а на отличниците се раздават книги. Другите събирания зависят от инициативността на класа. По-инициативните съученици се заемат с организацията на сбирките – правят списъци, осъществяват контакт със съучениците си, избират и запазват подходящо за целта място. Мис Бал, за която споменах, е основен организатор на

срещите от випуск 1968 г. В първите години след бала тя събира класа в дома си, а след това в Буховския манастир (култово място за срещи) или в ресторанти. Другите випуски правят срещи на три или пет години на ротационен принцип – в заведения в селищата откъдето са абитуриентите – Бухово, Яна, Сеславци. По-късно срещите се разреждат и се правят на кръгли годишнини с по-малко хора и в столични ресторанти.

Това е, в общи линии, погледът назад към абитуриентските балове през 60-те години и начина по който са протекли. Баловите през разглежданото десетилетие са скромни, такива са и изводите на изследователи за тържествата и през 50-те години на XX в., но младежите ги възприемат като особено значими и важни, като преход към ново начало, когато много неща се случват за първи път – първи костюм, първо самостоятелно излизане в ресторант, първа прическа и т.н (Станоев 2015: 291). Абитуриентите участват в изграждането на модела за тържеството, което е далеч от традицията и предишния опит. Всеки випуск влита и свои идеи, които следващите могат да допълнят или отменят. Процесите са много динамични във всички посоки. Ако през първите пет години на 60-те самодейността е много силна и родителите присъстват в подготовката на официалната част, то след това те са дистанцирани. Тогава се наблюдава и видимо затваряне на училищната празничност и церемониално отбелязване на събитието в рамките на училището, като причините се коренят в протичащите модернизационни процеси (Станоев 2015: 294). През следващите години се ускоряват миграционните процеси и настъпват много и разнопосочни промени. Разчупва се училищната рамка, зрелостниците запазват ресторанти в селището, а последните три випуска правят резервации в столицата и баловите се пренасят окончателно там. Вокалните и инструментални умения на талантиви зрелостници, които са неизменна част от програмата на бала в първите години се разреждат за сметка на хитови за времето музикални записи или участие на живо на местни състави или музикални програми на ресторантите. Свенливият провинциализъм и локалността сякаш отстъпват място на столичната мода. Независимо от стремежа на зрелостниците от Бухово да са като тези от столицата, различията остават и са видими в детайлите, както показва сравнението със снимки на абитуриенти от столицата: в дължината на роклите, в по-тежкия грим, в появата на фишута вместо вратовръзки за момчетата и т.н. Наложени от идеологията ограничения привидно се спазват – портретите и лозунгите са неизменна част от интериора на местата (особено до средата на 60-те), но на техния фон се слушат песни на Бийтълс в превод на български, танцува се туист, макар и в парка. Ролята на дружинния ръководител като един от основните участници в организацията на бала, който следи за спазване на идеологическите норми, постепенно намалява и затихва. Определените за официалната маса места, заемани от партийния секретар на общинския комитет и партийния секретар на училището, в края на десетилетието се заемат вече от учители и ученици.

Динамиката на процесите, преходността на елементите, изграждащи структурата на събитието, компилирането на други чертае търсенето на модел и опита да се изгради традиция за тържеството.

Литература:

Баева, И., Е. Калинова. 2011. Българските преходи 1939–2010. София: Парадигма [Baeva, Iskra, Evgeniya Kalinova. 2011. Balgarskite prehodi 1939–2010. Sofia: Paradigma.]

Беновска – Събкова, М. 2000. Икономически и социални аспекти на някои семейни обреди по време на преход (Сръбската слава и българските абитуриентски балове). В: Жизненият цикъл Доклади от българо-сръбска конференция 12–16 юни 2020. София: Етнографски институт с музей [Benovska-Sabkova, M. 2000. Ikonomicheski I sotsialni aspekti na nyakoi semeini obredi po vreme na prehod (Srabskata slava I balgarskite abiturientski balove) In: Jizneniyat tsikal Dokladi ot Balgaro-srabska konferentsia 12–16 juni 2020. Sofia: Etnografski institut s muzei.]

Крейпо, Р. 2000. Културна антропология. Как да разбираме себе си и другите. София: ЛИК [Crapo, R. 2000. Kulturna antropologia. Kak da razbirame sebe si i drugite. Sofia: LIK.]

Марангозов, Д. 2003. Буховските чорбаджии. София: Пропелер [Marangozov, Dimitar. 2003. Buhovskite chorbadzii. Sofia: Propeler.]

Мухарска, Р. 2011. Соц-женствености и соц-мъжествености: герои и симуляции. В: Даскалова, К., Т. Кметова (Съст.). Пол и преход 1938–1958. София: Център за изследвания и политики на жените [Muhtarska, R. 2011. Sots – jenstvenosti i sots – majestvenosti: geroi I simulastii. In: Daskalova, K., T. Kmetova (Eds.) Pol i prehod 1938–1958. Sofia: Tsentar za izsledvane i politiki na jenite]

Попова, Г. 2011. Преодоляването на пола през първото десетилетие след 9.IX.1944 г. Утопичната кулминация на марксисткия феминизъм. В: Даскалова, К., Т. Кметова (Съст.). Пол и преход 1938–1958. София: Център за изследвания и политики на жените [Popova, G. 2001. Preodolyavane na pola prez parvoto desetiletie sled 9.IX.1944. Utopichnata kulminatsia na marksistkia feminizam. In: Daskalova, K., T. Kmetova (Eds.). Pol I prehod 1938–1958. Sofia: Tsentar za izsledvania I politiki na jenite].

Симеонова, Г. 1994. *Денят на Кирил и Методий*. София: Етнографски институт с музей при БАН [Simeonova, Gatyua. 1994. Denyat na Kiril I Metodii. Sofia: Etnografski institute s muzei].

Станоев, Ст. 2015. Абитуриентските балове: поглед към 50-те години на XX век и извън тях. В: Анастасова, Е., Г. Лозанова, Ст. Станоев (Съст.). Празникът на Кирил и Методий. Пространства на духа. София: Парадигма, 281–303 [Stanoev, St. 2015. Abiturientskite balove: Pogled kam 50-te godini na XX vek I

izvan tyah. In: Anastasova, E., G. Lozanova, St. Stanoev (Eds.) Praznikat na Kiril I Metodii. Prostranstva na duha. Sofia: Paradigma, 281– 303].

Страхилова, И. 2017. Абитуриентският бал в Пернишко – символи, джендър (полови) специфики и стереотипи. – Българска етнология, 3, 300-316. [Strahilova, I. 2017. Abiturientskiyat bal v Pernishko – simvoli, djendar spetsifiki I stereotipi. – Balgarska etnologia, 3, 300 – 316].

Тодорова, Цв. 1998. Абитуриентският бал – празник и зрелище. В: Овчаров, Д., Д. Василева (Съст.). Празници и зрелища в съвременната европейска култура. Материали от международната научна среща, посветена на 70 годишнината от Варненския музикален фестивал, Варна, 67 юли 1996 г. София: Гутуранов, 116–125 [Todorova, Ts. Abiturientskiyat bal – praznik ili zrelishta. In: Ovcharov, D., D. Vasileva (Eds.) Praznitsi I zrelishta v savremennata kultura. Materiali ot mejdunarodnata nauchna sreshta, posvetena na 70 godishninata ot Varnenskiya muzikalen festival. Sofia: Gutoranov, 116–125].

Христов, Х. 2007. Тайните фалити на комунизма. София: Сиела [Hristov, H. 2007. [Tainite faliti na komunizma. Sofia: Siela].

Ценкова, Д., З. Дамянова, Д. Цветков. 2001. 120 години училище в град Бухово 1881–2001. Бухово: Сдружение център за местно развитие [Tzenkova, D., Z. Damyanova, D. Tzetkov. 2001. 120 godini uchilishte v grad Buhovo. Buhovo: Sdrujenie Tzentar za mestno razvitie.

Genep, A. 1960. Rites of Passage. Chicago: University of Chicago Press.

Електронни източници:

Абитуриентските балове през годините: <http://www.bgspomen.com> 2015/10

Абитуриентските балове през социализма: <https://uchiteli.bg> 18.05.2015

Абитуриентите през 60-те когато рокенролът беше млад: <https://woman.bg> 24.05.2018

Бухово разцъфтя и загина покрай уранодобива: <https://segabg.com> 23.02.2016

Записки по абитуриентските балове в годините на зрелия социализъм: <https://www.flagman.bg>

Интервю на Милен Димитров с кмета на Бухово Тодор Димитров: <https://vitoshanews.com> 27.02.2020

Урановите пасбища на Бухово: <https://www.banker.bg> 6.08.2005

Доцент д-р Соня Средкова

Институт за етнология и фолклористика с етнографски музей при БАН

Московска 6А

1000 София

E-mail: soniasredkova@abv.bg